

Сам-насам з Сусветам:

нацыянальны адметнасці ў літаратуры

Убачыць за старонкамі кніг адлюстраванне нацыянальнага характару — няпростая задача нават для дасведчанага літаратуразнаўцы. Што для гэтага патрэбна? Пазнаёміцца з сучаснымі тэарэтычнымі падыходамі, вызначыць найбольш істотныя асобныя рысы, уважліва перачытаць мастацкія творы... Айчыны даследчыкі шукаюць у кнігах адметнасці беларуса адпаведна сваім навуковым зацікаўленням. Так, кандыдат філалагічных навук, дактарант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва Дзіна Дудзінская, да якой звярнуўся наш карэспандэнт, разважае над праблемай нацыянальнай экзистэнцыі не толькі як літаратуразнаўца, але і як культуролога.

— Літаратура як ніякая іншая інтэлектуальная, культурная дзейнасць дазваляе схопіць, апісаць духоўны момант — той момант, калі чалавек застаецца сам-насам з Богам, — сцвярджае Дзіна Тадэвушаўна. — Калі засяродзіцца на духоўных якасцях асобы, мы выйдзем на паняцце экзистэнцыі. Для мяне ў гэтым сэнсе важны пошук новых сувязяў: напрыклад, у сінергетыцы гэта звязана з катэгорыямі незваротнасці, аўтакаталізу, немагчымасці, атракатуру. Адкрыццё закону, заканамернасці для мяне відавочныя, пераканаўчыя, калі вынайзены паўторнасці. Таму цікавіць перыяд адлігі і «вясковая проза», дзе герой рэгулярна (паўторна), зноў і зноў мог не хадзіць на партсходы, не хварэць на выкананне плана вытворчасці, дзе і маральных выпрабаванняў быццам не было, бо ён гуляў па лесе, жыў на хутары ці ў леснічоўцы. У творах «вясковай прозы» герой часта апынаўся адзін на адзін з Прыродай, Наваколлем, космасам, універсумам, Быццём.

— Чым адметныя персанажы беларускай літаратуры ў сітуацыі «сам-насам з Прыродай»?

— Каб адказаць на гэта пытанне, я параўноўваю беларускіх і расійскіх герояў у творах суадноснага перыяду. Бо з супастаўленняў вынікае адрознае. Пачнём з айчынай літаратуры. Віктар Карамзаў часта піша, што набліжана да прыроды робіць беларуса шчырым, прырода ёсць своеасабліва «вакцына супраць хлусні». У прозе Анатоля Кудраўца, Івана Пташнікава, Алеся Жука, Віктара Казько, Міхаса Стральцова герой аднаўляецца дзякуючы прыродзе, альбо з ім адбываецца значнае пераўтварэнне. Ён углядаецца ў неба і родныя прасторы, бачыць Белы шлях, зоры, чуе крык Апошняга жураўля — і асэнсоўвае сваё стаўленне да жыцця, радзімы, прыроды. У героя рускай літаратуры ў такіх самых сітуацыях судотыку са Светам узнікае стан выбару, пры якім праводзіцца рэвізія свайго каштоўнаснага ўнутранага складу. Яна ідзе ў адпаведнасці з традыцыяй, мараллю і этыкай папярэдніх пакаленняў. Знойдзеныя аксіялагічныя памылкі выдаляюцца праз пакаянне. Адбываецца ачышчэнне ўнутранага свету ад этычна чужога, прыўнесенага мітуснёй жыцця і патурання самому сабе. Вялікую ролю маюць эсхаталагічныя матывы і памятанне пра смерць — як у творах «Каліна чырвоная» Васілія Шукшына, «Не страляйце ў белых лебедзяў» Барыса Васільева, «Царыба» Віктара Астаф'ева, «Развітанне з Мацэрай» Валянціна Распуціна. Такім чынам, герой беларускай прозы перад абліччам Сусвету апынаецца большым індывідуалістам, а герой расійскай прозы згадвае традыцыі і каштоўнасці свайго народа. Руская прырода і руская культура паўстаюць вельмі ўзаемазвязанымі.

— Ці ў кожным мастацкім творы можна вылучыць, заўважыць нацыянальна адметнае?

— Апошнім часам мяне зацікавілі творы на духоўную тэму: «Крыж міласэрнасці» Валянціны Коўтун і «Апошняя ахвяра свяшчэннага дуба» Вольгі Іпатавай. Першы хоць і прысвечаны найперш духоўнасці, праваслаўнасці, дае экзистэнцыяльнае гераіні нацыянальна неафарбаваным. У Іпатавай жа — праз старонку: яна сутыкае паганскія каштоўнасці з праваслаўнымі ва ўнутраным свеце героя, і выбар яго адбываецца то праз

Дзіна Дудзінская.

пакуты, то праз зваб. Творы на адну тэму могуць атрымацца вельмі рознымі. Увогуле ж мне падаецца, што ў сучаснай беларускай літаратуры, у творчасці маладых аўтараў нацыянальнага менш, чым у іх папярэднікаў.

— Магчыма, таму, што нацыянальна адметнага менш у нашым жыцці?

— На маю думку, справа хутчэй у выбары сюжэтаў і галоўных герояў. Да таго ж, каб выявіць нацыянальнае, не хапае літаратурнай мовы. Каб стварыць беларускія каларыт і характар, іх трэба заўважаць. Такія ўласцівасці ёсць у Андрэя Федарэнкі, Уладзіміра Сцяпана, Анатоля Казлова — але выяўляецца не ва ўсіх творах...

— У навуковых артыкулах вы неаднойчы звяртаецеся да творчасці В. Карамзава, А. Жука, І. Пташнікава, дзе вылучаюцца нацыянальны адметнасці беларусаў. Нельга сказаць, што сучасныя беларусы зачытваюцца іх кнігамі. Як вы ставіцеся да гэтай праблемы?

— Раней літаратура была працай духу, нават не душы. Праз літаратуру адбываліся пошукі Бога, таму над кнігай трэба было працаваць, яна вымагала сур'эзнага стаўлення. Чыгач атрымліваў задавальненне ад працы. Плаваеш ранкам у чыстай прахалоднай рацэ, абціраешся рушніком — і гэта задавальненне. Але з Захаду прыйшла звычка чытаць, каб атрымліваць задавальненне ад

тэксту, задавальненне ад аскезы змянілася задавальненнем ад дазволенасці. Адпаведна, попытам пачала карыстацца іншая літаратура. Людзі найчасцей звяртаюцца да кніг Карамзава, Жука, Пташнікава, бо маюць прафесійныя мэты. Увогуле ж мы пакуль не раскажваем моладзі, чым выдатны гэтыя кнігі і навошта іх чытаць. А страта самаідэнтыфікацыі — вялікая небяспека. Нацыянальная ідэя можа ўвасабляцца праз культуру, праз дзейнасць кожнай творчай, крэатыўнай асобы — але адбываецца гэта далёка не заўсёды.

— Што таксама сведчыць пра характар сучаснага беларуса...

— Маеце на ўвазе «мая хата з краю»? Не зусім. Звярнуцца да прыкладу з нядаўняга мінулага. У 1960 — 1980-я гады ў рускай літаратуры выразна выявіўся апазіцыйны кірунак: пісьменнікі-дэсідэнтны, самвыдат... А ў беларусаў не было апазіцыі да савецкай афіцыйнай літаратуры, творчасць многіх аўтараў была ёй проста альтэрнатыўнай. Я заўважыла ў рускай літаратуразнаўцы і культуролога Міхаіла Берга думку пра тое, што альтэрнатыва больш небяспечная за апазіцыю. І сапраўды, апазіцыя імкнецца раздзяліць грамадства, альтэрнатыва ж запрашае ісці быццам у тым жа кірунку, але іншым шляхам. Так узнікае канкурэнцыя, што мае больш шансаў перамагчы.

Альтэрнатыўнасць — тыповая беларуская рыса, але ў народзе яна азначана як «мая хата з краю». Гэты выраз утрымлівае адмоўную канатацыю, як і слава галерантнасць, якая выяўляе абыякавасць, боязь сказаць нахабніку: «Спыніся!». Мне думецца, што талерантнасць — татальна прыпісаны гістарычны штамп ва ўспрыняцці беларусаў кімсьці і — самімі сябе. Пазітыўны сінонім з нацыянальнай канатацыяй — гэта міралюбнасць. Міраноснасцю, міратворнасцю займаецца і вылучаецца наша нацыя сярод трох усходніх і цяпер, у сённяшнім дні. Наша культура таксама сведчыць пра міралюбнасць беларусаў. Напрыклад, Еўфрасіння Полацкая і Кірыла Тураўскі — людзі, якія мелі абсалютна мірную спецыялізацыю, гэта не абаронцы, яны не бласлаўлялі на бітву...

— Якія падыходы да мастацкага тэксту дазваляюць вам выявіць адметныя духоўныя якасці беларусаў?

— Вельмі часта нацыянальны адметнасці адлюстроўваюцца пісьменнікам неўсвядомлена. Адпаведна, свой метада я б назвала нанатэхналогіяй у літаратуразнаўстве, у культуры, таму што ў аўтара, героя мяне цікавіць неўсвядомленае — не тое, што фармулюецца, а тое, што рухае. Увогуле ж нацыянальная ідэя не можа быць выказана да канца, бо яе галоўная частка знаходзіцца ў трансцэндэнтнасці — у трансцэндэнтным ядры звышкаштоўнасцей. Яна не мае канчатковага вызначэння і можа мець толькі слоган, лозунг: напрыклад, «людзьмі звацца», паводле Янкі Купалы.

Нацыянальная культура выступае матэрыяльным перманентным носьбітам нацыянальнай ідэі. Пісьменнікі, журналісты, грамадскія дзеячы ў розныя часы знаходзяць для яе новыя вызначэнні. Заклапочанасць лёсам нацыі была ўласцівая для Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага — творчасць гэтага пакалення найбольш прываблівае даследчыкаў. Але нацыянальна адметнае ярка выяўлена і ў прозе згаданых мною пісьменнікаў, якія плённа працавалі ў 70 — 80-я гады мінулага стагоддзя.

Хлеб, калодзеж, сонца, маці, сям'я (пералік агромністы) — гэта істотна для кожнай культуры, але стаўленне да калодзежа ў пустыні і ў краіне, дзе шмат рэк і азёр, будзе розным. Каштоўнасці ва ўсіх аднолькавыя, але маюць розныя пазіцыі. І нацыянальная адметнасць ёсць вынік асаблівай, уласцівай адно дадзенаму народу, арганізацыі элементаў досведу. Увага да нацыянальна адметнага ў літаратуры дапамагае чытачу адчуць далучанасць да свайго народа, прычыненасць да яго гістарычнага лёсу.

Юлія ШПАКОВА

Фота Кастуся Дробына.